

Muutuvad arusaamad lastest ja laste uuenduslik energia

Dagmar Kutsar

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kaasprofessor
dagmar.kutsar@ut.ee

Teesid: Lapse ja lapsepõlve mõistmine oleneb sellest, millist sisu nendele mõistetele omistada. Eri aegadel on valdavaks olnud erinevad käsitused, mis tulevad ette ka tänapäevastes arusaamades lastest. Arusaamad omakorda mõjutavad seda, kuidas lastesse suhtutakse ja neid koheldakse. Artikkel keskendub kõige uuemale, kompetentse ehk oma vanusele vastava sotsiaalse pädevusega lapse kuvandile, mille kohaselt on lapsed aktiivsed tegutsejad ja usaldusväärsed andmeallikad. Selle kuvandi kohaselt on lastes palju uuenduslikku energiat, mida nad rakendavad nii igapäevases suhtlemises kui ka oma mängudes laias tähenduses: mäng kui tegutsemine, elamise harjutamine, sh uute oskuste arendamine ja enesesotsialiseerimine. Artikkel põhineb 2. ja 3. märtsil 2023. aastal Kuremaa lossis toimunud folkloristide talvekonverentsi “Mängimine ja mängulisus folklooris” sisse juhataval ettekandel.

Märksõnad: lapse kuvandid, lapse mäng, lapse uuenduslik energia, sotsiaalselt pädev laps

Sissejuhatus: Lapse muutuvad kuvandid ühiskonnas

Milline on praegusaja lapse lapsepõlv? Milline oli tema ema või isa lapsepõlv? Vanaema või vanaisa lapsepõlv? Lapsepõlv individuaalses ajas on eluperiood, mil inimene on laps. Ühiskonna vaates on lapsepõlv sotsiaalne nähtus, kultuuriline, majanduslik ja sotsiaalne konstruktsioon (Qvortrup 1994; Falkenberg & Krepski 2020) ehk kuvandite kogu, mida luuakse inimeste vahelise suhtlemise käigus, mõjutatuna ühiskonnas levivatest üldistest arusaamadest ehk diskursustest (James & James 2008). See tähendab, et erinevates kultuurides, eri aegadel, erinevate inimeste kujutlustes on palju erinevaid lapse ja lapsepõlve kuvandeid (nt Falkenberg & Krepski 2020). Isegi isiklikust lapsepõlvest rääkiva inimese jutustus on sotsiaalne konstruktsioon, mille tähendused ja tõlgendused varieeruvad olenevalt loo jutustamise kontekstist – ajast ja ruumist ning kellele jutustus on suunatud.

William Corsaro (1997) on väitnud, et kuvandeid lastest on vaja, kuna need aitavad vahet teha, kes on laps ja kes täiskasvanu. Järelikult see, kuidas ühiskonnas vaadatakse lapsele ja lapsepõlvele, mõjutab laste kohtlemise

viise, ühiskonnas laiemalt aga lastega seotud poliitikaid ja poliitiliste meetmete väljatöötamise suundumusi.

Philippe Ariès oli üks esimesi lapse ja lapsepõlve tõlgendajaid, kelle käsitluste mõju ulatub tänapäeva. Tema paljutsiteeritud raamatust “Centuries of Childhood” (1962, ingliskeelne versioon 1979) selgus, et keskaja ühiskonnades puudus teadlikkus lapsepõlvest kui omaette sotsiaalsest nähtusest. Tema hinnangu üheks aluseks olid maalid, kus lapsi oli kujutatud kui “väikseid täiskasvanuid”. Kaasaja tähenduses olid lapsed siis hooletusse jäetud. 16. sajandiks olid lapsed aga juba n-ö “avastatud” ja levimas oli arusaam, et lapsed on olemuselt siirad ja süütud, nad on kaitsetud ja väga haavatavad, nad on täiskasvanute jaoks imetluse allikad. Kaasaja tähenduses vajasisid lapsed siis kaitset. Hoolimata paljudest kriitilistest märkustest Ariès’ raamatu kohta tuleb tunnistada, et lapsed on haavatavad ja kaitset vajavad isikud ka tänapäeva inimeste arusaamades. Eestis läbiviidud uuringus (Anniste & Biin *et al.* 2018) küsitleti õpilasi (10–18a) ja täiskasvanuid, ning selgus, et 66% vastanud lastest ja 88% täiskasvanutest uskus, et lapsed on haprad ja haavatavad; valdav enamus lastest ja täiskasvanutest arvas, et lapsed vajavad kaitset (vastavalt 93% ja 96%).

Ajaloo edasi liikudes, levis Ariès’ (1979) järgi 16.–18. sajandi lääne ühiskonnades vastukaaluks laste kui haavatavate imetlusobjektide kuvandile protestantlik moraalitsev vaade laste suhtes. Ariès viitas oma väite kinnituseks prantsuse esseistile Montaignele, kes ei leppinud laste imetlemise ideega, võrreldes neid ahvidega, ega “...nende mängude infantilse jama nautimisega” (1962: 130, vrd Corsaro 1997). Lastele hakati vaatama kui ebaküpsetele indiviididele, keda on vaja treenida ja distsiplineerida, kuna lapsed kipuvad reegleid eirama, käituma mitteootuspäraselt, on n-ö ohtlikud. Testides kuvandi levimust tänapäeva ühiskonnas selgus 35% laste nõustumine väitega, et lapsed ei ole võimelised võtma vastutust oma tegude eest ning 57%, et lapsed vajavad täiskasvanute järelevalvet (Anniste & Biin *et al.* 2018). Need laste hinnangud toetavad arusaama nn ohtlikust lapsest, keda on vaja rangelt piirides hoida. Siiski 56% täiskasvanutest, ja vaid 36% lastest arvasid, et lapsed on üdini head ja rikkumata. Viimase selgituseks ilmnis uuringust, et 71% lastest tajub oma väärkäitumist tahtmatuna, mis tuleneb nende ebaküpsusest, ebakompetentsusest ja teadmiste vähesusest või puudumisest. See tähendab, et lapsed ei pea end tahtlikult halvasti käituvaks, olemuslikult halvaks ja ohtlikuks, küll aga võivad selliselt tõlgendada laste käitumist täiskasvanud. Eve Jürgenson (2017) viis läbi intervjuud 16 viie- kuni seitsmeaastase lasteaialapsega, et teada saada, mida lapsed arvavad reeglitest ja distsiplineerimisest. Selgus, et juba lasteaialastel on selge arusaam reeglite tähendusest ja olulisusest, samas tunnistavad nad ka oma ebaküpsust: “...kui reegleid ei ole, siis võib teha, mida

tahad, ja õnnetused võivad juhtuda“ (tüdruk, 6-aastane). Osa lastest leidis, et karistamine on vajalik, kuid nad olid karistamise suhtes tingimuslikult positiivsed: “Vaata, kui ta ei saa karistada, siis ta ei tea, et seda ei tohi teha” (poiss, 5-aastane). Nad lisisid, et vanemad võiksid enne karistama asumist lapsega rääkida, huvi tunda, miks laps reegleid rikkus ja alles seejärel otsustada, kas ja millisel määral on karistamine üldse vajalik. Veelgi enam – täiskasvanud võiksid karistusmeetme osas lapsega nõu pidada. Oma vastustega väljendasid lapsed, et neil on oma arvamus, nad on oma vanusele vastavalt sotsiaalselt pädevad oma tähelepanekuid avaldama ja neil on ootus, et nende arvamusega arvestatakse. On ilmne, et kui lapsevanema vaadetes valitseb ohtliku lapse kuvand, siis ta ei ole valmis lapsega karistuse suhtes läbi rääkima, liiatigi veel lapse käitumise põhjuste üle juurdlema või neid temaga arutama.

Seoses lapse õiguste konventsiooni vastuvõtuga ÜRO Peaassambleel 1989. aastal ja riikide kohustusega laste õigusi järgida (Eesti ühines konventsiooniga 1991. aastal), on ühiskondades laienemas kuvand lapsest kui kompetentsest, sotsiaalselt pädevast, st oma arusaamu ja hoiakuid omavast subjektist. Doris Bühler-Niederberger (2010) rõhutab, et laps on aktiivne sotsiaalne tegutseja, kellel on talle ainuomased kogemused, arusaamad, hoiakud ja huvid ning kes on vastavalt vanusele sotsiaalselt pädev. Sotsiaalne pädevus areneb praktiliste kogemuste põhjal kogu elu jooksul (James & James 2008), mis aga sugugi ei tähenda, nagu ei vajaks laps juhendamist ja suunamist (Graham & Fitzgerald 2010). Sotsiaalselt pädeva lapse kuvandi levikut toetavad 96% Anniste ja tema kolleegide (2018) uurimuses osalenud lastest, kes nõustusid väitega, et lastel on oma eelistused ja arvamus, mis on olulised ja millega tuleb arvestada; 85% lastest nõustus, et lapsed on nutikad ja targad ning 74% lastest uskus, et nad on võimelised tegema iseseisvaid valikuid.

Kokkuvõttes viitega Anniste ja ta kolleegide (2018) uuringule levivad Eesti ühiskonnas eelpoolkirjeldatud kuvandid koos: lapsi nähakse nii ebaküpsetena, kes vajavad kaitset, kui ka probleeme tekitavatena, kes võivad väärida karistusi, samuti sotsiaalselt pädevatena, kellega on võimalik maailma asju arutada ja ühiselt otsuseid langetada. Laste õiguste ja vanemluse uuring viidi esmakordselt läbi 2012. aastal. Võrreldes 2018. aasta uuringuga on ohtliku lapse kuvandi levimus Eestis kahanenud, eriti vanemaeliste täiskasvanute hulgas, sotsiaalselt pädeva lapse kujund aga kogunud jõudu nii täiskasvanud vastajate kui ka uurimuses osalenud laste seas (Anniste & Biin *et al.* 2018). Ajaga on kasvanud nende täiskasvanute osakaal, kes usuvad, et lapsed on võimelised läbiräägitud reeglite ja kokkulepete piirides ise valikuid tegema ega vaja pidevat vanemate kontrolli. Sama arengujoon väljendus ka laste hinnangutes. Järgnevalt keskendume sotsiaalselt pädeva lapse kuvandile, uurime selle sügavamalt tähendust ja tähtsust ühiskonna arengu jaoks ning väljendumise erinevaid viise.

Lapse sotsiaalne pädevus ja nn uuenduslik energia

On selge, et ajalugu ei ole ette kirjutatud, seda luuakse oleviku protsessides, mis tähendab üha suuremat väljakutset kõikidele inimestele. Tänapäeva ühiskonnad on kiires muutumises, inimsuhted muutuvad üha keerukamaks (nt muutuvad perekonnad, haridusmaastik, tööviisid ja vormid jne – vt Eesti Inimarengu Aruanne 2023, 3. ptk, Sisask & Konstabel *et al.*). Selles kiires muutumises vajavad kaasaegsed ühiskonnad uuenduslikku (innovatiivset) mõtlemist ja pidevat uuega kaasas käimist (elukestvat õppimist) rohkem kui kunagi varem. Ja laps saab siin olla oma uuendusliku energiaga täiskasvanutele eeskujuks. Ivar Frønes ja Asher Ben-Arieh rõhutasid peaettekandes Laste Heaolu Indikaatorite Ühingu (ISCI) rahvusvahelisel konverentsil 2019. aastal Tartus, et lapsepõlv on täis uuenduslikku energiat ja selle keskmes on lapse toimevõimekus (agentsus). Toimevõimekuse all mõistetakse suutlikkust aktiivselt tegutseda ja oma sotsiaalsele pädevusele vastavaid eesmärgipäraseid valikuid teha, nende eest vastutust võtta ja oma tegevusele hinnanguid anda ning mõjutada oma tegevusega ümbritsevat keskkonda (Kuczynski & De Mol 2015; Kutsar & Soo 2020).

Ivar Frønesi (2016) kohaselt on lapsepõlv inimkonna arengu mõttes eluperiood, mida iseloomustab uuenduslik kohanemine ja areng, st lapsed kohtuvad iga päev uute ja tundmatute olukordadega, kus neil tuleb leida lahendusi. Selleks kasutavad nad seni kogutud teadmisi ja tähelepanekuid ning neile omast uuenduslikku mõtlemist. Mida vähem on senist kogemuste pagasit, seda enam läheb vaja uuenduslikku meelt. Laste uuenduslik meel väljendub näiteks igapäevases õppimises. Lapsed ei omanda teadmisi üksüheselt neid kopeerides, vaid võtavad teadmisi üle vanematelt põlvkondadelt aktiivselt seletavalt (ingl *interpretive reproduction of knowledge*; vt ka Corsaro 1997), oma eluilma (ingl *lifeworld*, vt nt Grunwald & Thiersch 2009) luues ja sotsiaalset pädevust kasvatades. Uuenduslik meel aitab arendada iseseisvaid probleemilahendamise oskusi – näha valikuid ja kasutada oma uuenduslikke ideid. Selline lähenemine lastele ja lapsepõlvele on täiendus klassikalistele sotsialiseerumistooriatele, viidates sellele, et laste sotsialiseerimine on midagi enam kui kultuuri ülekanne ühelt põlvkonnalt teisele. Selleks et ühiskonnad areneksid, vajavad nad uusi põlvkondi, kes on uudsed nii bioloogiliselt kui ka kultuuriliselt. Lähtudes Corsarost (1997) ja Frønesist (2016) on lapsed ühtaegu nii ühiskonna füüsilised (arvulises ja bioloogilises mõttes) kui ka vaimsed (teadmiste, väärtuste, traditsioonide jne) kaastootjad ja edasikandjad, kindlustades järgmise täiskasvanute põlvkonnana ühiskonna kestlikkuse, sidususe ja eelmiste põlvkondadega võrreldes ühiskonna kultuurilise uuenemise.

Ivar Frønesi (2016) järgi sisaldab laste sotsialiseerimine kui täiskasvanute eesmärgipärane laste harimine ja kasvatamine lapse enesesotsialiseerimist (ingl *self-socialization*), st lapsed on selles protsessis aktiivsed subjektid. Enesesotsialiseerimine tähendab võimet valida ja luua sotsiaalselt mõtestatud eesmäärke ning nende poole püüelda. Lapse kasvades areneb uute teadmiste ja kogemuste taustal tema toimevõimekus ning iseseisva tegutsemise vajadus ja oskus. Enesesotsialiseerimine toimub nii mitteformaalsetes (nt pere, sõbrad) kui ka formaalsetes (nt kool, lasteaed) keskkondades. Nendes kontekstides loovad nii lapsed kui ka täiskasvanud iseennast ja kultuuri, milles nad elavad. Peale selle võimaldab enesesotsialiseerimine neil arendada elukarjääri, et kujunda oma elu isiklikult rahuldust pakkuvale ja ühiskondlikult soovitava viisil. Laps alustab enesesotsialiseerimisega sünnist alates: näiteks õpib ta mõjutama täiskasvanuid, neile oma vajadustest teada andma juba kõne-eelses perioodil häälightsuste, näo- ja kehaväljenduste abil. Enesesotsialiseerimise tuumaks on uuenduslik energia. Järgnevalt toon näiteid laste uuendusliku energia rakendustest nii üksi silmitsi olles uute olukordadega, ühiselt eakaaslastega uut teadmist luues kui ka kaasa aidates täiskasvanu enesearengule. Näited pärinevad nii ühest kirjandusallikast kui ka isikliku kommunikatsiooni käigus kogutust.

Uuenduslik energia aitab lapsel toime tulla uue olukorraga

Mida väiksem on laps, seda vähem on tal kogemuste pagasit, millest olukordadele tüüplahendusi leida. Appi tuleb lapse uuenduslik energia. Toon näite rahvusvaheliselt tuntud pereteraapia emaks peetava Virginia Satiri raamatust “Peoplemaking” (1976), kus autor kirjeldab mõistujutus, kuidas viieaastane poiss Epaminondos lahendas talle uudset olukorda.

Ühel päeval läks emal võid vaja ja ta saatis poisi esimest korda iseseisvalt poodi. Poisil oli väga hea meel, sest ta armastas oma ema väga ja ema armastas teda ning poiss soovis emale rõõmu valmistada. Ema ütles: “Pane tähele, kuidas sa või koju tood!” Poiss jõudis õnnelikult poodi, ostis paki võid ja siis meenusid talle ema öeldud sõnad. Ta tahtis olla väga hoolikas. Ta mõtles, mõtles. Kuna päike oli väga palav, siis ta otsustas, et paneb või mütsi alla varju. Selleks ajaks aga, kui ta koju jõudis, oli või sulanud ja voolas kaela mööda alla. Ema pani olukorda pahaks: “Oled sina alles rumal, kes siis võil üles sulada laseb! Oleksid pidanud võid kõigepealt jões jahutama ja siis joostes koju tulema.” Poiss oli väga kurb, eriti selle pärast, et ta kurvastas oma ema. (Satir 1976: 245)

Kirjeldatud loos on laps esmakordselt iseseisvalt poes ostu tegemas. Laps ei pruugi aru saada oma veast. “Ära enam nii tee” on lapse seisukohalt sisutühi soovitus, kuna ei sisalda informatsiooni, kuidas on õige. Lapsele kaasa antud õpetus osutus liiga abstraktseks (“mine poodi, too võid, aga vaata et sa võil üles sulada ei lase”), ja tagantjärele tarkus (“oleksid pidanud jahutama võid jões”) ei aita järgmiste uute olukordade lahenduste leidmisele kaasa. Kui lapse enda lahendus vanemale ei sobi, võib järgneda karistus, näiteks juhul, kui vanema ettekujutuses on laps teadlikult tüli tekitav tegelane ja tema vale käitumine paistab ema tõlgenduses kavatsuslik. Karistamine vale käitumise eest tekitab lapses süütunnet, sest ta ei vasta täiskasvanu ootustele, on teistsugune, mitte selline nagu peaks, st nagu teised. Epaminondose ema piirdus lapse esimese ebaõnnestunud poeskäigu puhul noomimisega ja jättis lapse iseseisvalt järeldusi tegema. Sisuliselt toetas ema lapse autonoomsust, andes võimaluse teha valikuid ja ise otsustada.

Eve Jürgensoni (2017) uurimuse juurde tagasi tulles: lapsed kirjeldasid, kuidas karistamise ebaõigluse tunnetamine tekitab lapses viha ja kättemakusoovi – vanema ebaõige käitumine toetab lapse agressiivsuse kasvu. See on tõdemus, mis võib kanduda edasi lapse teistesse elukeskkondadesse ennast kaitsva agressiivse käitumisena teiste laste suhtes. Mõnel puhul võib aga lapse tulitekitav käitumine olla teadlik ning vastata nn ohtliku lapse kujundile. Näitena olukorrad, kus vanema seisukohalt lapse halb käitumine on ainuke suhtlemiskanal, milles saab laps vanemaga kontakti ja tähelepanu. Laps vajab ühist aega vanemaga, isegi kui see saab täidetud negatiivse sisuga.

Kokkuvõttes tuleb lapse uuenduslik energia appi, kui lahendused ei ole kergelt ette antud. Vaja läheb täiskasvanu tarkust lapse pädevuse kasvu mõista, mitte hukka mõista.

Lapsed seletavad maailma uuenduslikult ja kollektiivselt

Eelpool mainisin viitega Corsarole (1997) ja Grunwald & Thierschile (2009), et lapsed ei omanda teadmisi ja oskusi üksüheselt, vaid nii individuaalselt kui ka ühistegevustes. Ühes lasteaias arutasid lapsed (nimed muudetud) omavahel Eesti sünnipäeva teemal. Selgus, et neil on mitmeid asju, millesse omavahelises vestluses uuenduslikku meelt kasutades selgust tuua.

Keiu (5a): Kui sünnid, siis ongi sünnipäev. Eesti sündis ju maakerast.

Mai (4a): Eesti võis ikka Jumalast ka olla!

Teet (5a): Kuule, Vanapagan sündis enne kui Jumal ja Eesti võib ju Vanapaganast ka olla.

Mai: Eesti sai maakerast sündida küll, kui seal oli auk, kuhu Eesti saaks tulla. Maakera seest hakkas nõör välja tulema. Tõmmati seda nõöri ja Eesti tuligi välja. Maakera paigutas siis Eesti sinna, kus oli vaja. Ta kõrval on Lätt. Teised maad ongi talle nagu vennad. Siis sai ta endale nime. Maakera mõtles, et ta on nii Eesti moodi ja paneme talle nimeks Eesti. Teet: Äkki panid hoopis planeedid Eestile nime. Planeedid on muidu ilu pärast, aga nad on Maa emad ja isad. Maa kasvab suureks ja paksuks ja hakkab enda sisse riike koguma ja siis hakkab loksuma. Vaata, niimoodi tuleb maavärin [näitab teistele] ja siis hakkavad kõik liikuma ja riigid sünnivad. (Autori kogu: kommunikatsioon lasteaiaga)

Kirjeldatud näites kombineerivad lapsed varem omandatud teadmisi, seletades neid ümber ja kombineerides oma kogemuste, tajude ja tähelepanekutega ning luues uusi seoseid nähtuste vahel. Läbi sai räägitud mitu teemat. Kõigepealt oli lähteteemaks sünnipäev ja kuidas sündis Eesti (vrd lapse sünd emast ja side nabanööri kaudu). Edasi sai Eesti sündi seostada juba laiemalt riikide tekkega (varasem teadmine, et Eesti on riik ja peale Eesti on teisi riike). Kokkuvõttes löid lapsed oma uuendusliku seletuse Eesti sünnipäeva teemal.

Lapsed sotsialiseerivad ennast ühistegevuses

Järgnevalt toon näite ühe kooli teise klassi lastest, kes oma tegevustele hinnangu andsid ja olukorrale ühiselt lahenduse leidsid ning edaspidisele ühistegevusele reeglid seadsid.

2. klassi lapsed tegid iseseisvalt Messengeris klassi listi. Hommikul üks laps märkas, et Messengeris oli juba 169 sõnumit – poiss ja tüdruk nende grupist olid omavahel tülli läinud, aktiivselt sõnumeid vahetanud ja järjest enam oli nendes ropendamist. Lapsed hakkasid omavahel arutama, kuidas edasi? Mida nendega teha? “Peaksime nad mõlemad ära bännima,” on ettepanek. Siit lähtus arutelu, kui kauaks. Kas nädalaks? Päevaks? Ja mis reeglid meil üldse on? “Teeme reegliks, et ei tohi üldse ropendada,” tegi üks lastest ettepaneku. “Või et kui kolm korda ropendab, saab bänni,” lisas teine. Otsus: bännitakse päevaks. (Autori kogu: kommunikatsioon lapsevanemaga)

Lapsed vajavad enesesotsialiseerimiseks reegleid, sest reeglid aitavad seada tegevusele (ja uuendusliku energia rakendamisele) piire, luua kontrolli olukorra üle ning teha nähtavaks valikud ehk “mängumaa” – mida tohib ja mida mitte.

Lapsed võtavad oma valikute puhul vastutuse. Ka Eve Jürgensoni (2017) uurimus tõi välja reeglite tähtsuse laste jaoks:

Mina arvan, et reegleid on vaja küll. [--] Sellepärast et muidu juhtubki nii, nagu selle Madisega, et ta kogu aeg ropendab ja minu vend ka ropendab, aga mina ei taha seda kuulata. (Poiss, 7-aastane)

Ivar Frønesi (2016) järgi on küpsemine geneetiliselt raamistatud, kuid arengumehhanismid ei ole eelnevalt struktureeritud, ette määratud. Uuenduslikku energiat rakendav areng põhineb lapse kui subjekti ja keskkonna vahelisel koostoimel. Lapsed osalevad erinevates suhtekeskondades – see suurendab ka uuenduste ja muutuste potentsiaali ühiskonnas laiemalt.

Lapsed seletavad oma käitumisviise, ehitavad uuenduslikult oma eluilma

Järgnevalt esitlen lapse arutelu kallistamise teemal. Selles arutelus saavad kokku lapse tähelepanekud, kogemused, eetika, reeglid ja neid kokku siduv uuendusliku energia rakendus. Laps ehitab oma arusaamist elust, kombineerides sotsiaalseid mõjutusi isiklike tõlgendustega ja muutes oma arusaamade ning käitumiseeskirjadega teda ümbritsevat keskkonda.

Kallistamine on sellepärast olemas, et sõbra aidata. Siis ta on rõõmus. Võtad teisel ümbert kätega ja siis ta tunneb head. Lasteaias kallistame ikka, siis on teine sinu sõber. Siis tunnen sellist mõnu asja. Kaisat [nimi muudetud] ma kallistan iga päev, võtan teda sülle ja keerutan, talle meeldib see. Isegi mujal kallistatakse kui lasteaias, näiteks kui siit ära lähed, hakkab kohe pihta. Ma tean, et on sõbra-kalli ja on lohutamise kalli. Sõbra-kalli on hea mõte, siis armastad sõbra ja armastad kalli ka. Sa võid koguaeg kõiki kallistada, ainult mitte nõrka vanaema, ta võib muidu ümber kukkuda. Ma soovin, et sellel aastal oleksid kõik head ja teeksid, mis õpetajad ütlevad. (Poiss, 5-aastane, autori kogu: kommunikatsioon lasteaiaga)

Lapse kogemuses on kallistamine kui sõbra lohutamine ja temasse hea suhtumise väljendamine. Kui on olemas lohutamise kalli, siis võib arvata, et on olemas ka lapse empaatilisus – arusaamine, et mõnikord teised inimesed on kurvad ja vajavad toetust. Eetilisest aspektist selgub läbi lapse kogemuse, et tehes teistele head, suureneb lapse enda heaolu. Kuid lapse arutelus ilmneb

ka ühiskonnas levinud diskursus eakatest kui nõrgematest – neid tuleb kohelda erilise tähelepanelikkusega. Ja lõpuks viitab laps ka reeglitele, soovitudes järgida õpetajate nõuandeid.

Laps suunab läbi uuendusliku mõtlemise täiskasvanu käitumist: lugu lapse Hingelinnust

See, kuidas laps suunab läbi uuendusliku mõtlemise täiskasvanu käitumist, ilmneb järgmises näites. See on lugu lapsest ja emast ja ema vanemakskasvamise katkematust suhetepõhisest protsessist. Ühel õhtul tekib kodus sõnavahetus ema ja lapse vahel, teemaks õigeaegne magamaminek. Ema on väsinud ja ärritunud ning tagatipuks tõstab lapse peale häält. Lõpuks kõrvuti voodis lamades, muinasjuttu rääkides ja und oodates kurdab laps:

Kui sa minuga nii valjul häälel räägid, siis minu Hingelind paneb oma tiivad kokku, laseb pea norgu ja on väga kurb. (Poiss, 5-aastane, autori kogu: kommunikatsioon lapsevanemaga)

Võib arvata, et empaatiline ema tundis ebamugavust oma käitumise pärast ning tegi lapse vajadustest lähtuvaid järeldusi, kuidas saada paremaks vanemaks. Nii panustas laps omaloodud metafooriga ema vanemaks kasvamiselle.

Mäng ja selle uuenduslik tähendus

Lapse uuenduslik energia on inimeste ja olukordadega kohanemise ja lapse arengu kompleksse tuuma tõukejõud. Lapsel on sisemine motiveeritus areneda. Seda toetab tema loomupärane uudishimu (Frønes 2016). Uuenduslik energia ja mäng on tihedalt seotud. Mängu sügavat arengulist sisu kirjeldab üks noore täiskasvanu lapsepõlvemälestus, mida ta jagas kursusel “Lapsed ja lapsepõlv” Tartu Ülikoolis.

Lapsena tahtsin ma alati kõiges sõna sekka öelda, arvamust avaldada ja olin hea meelega liidripositsioonil. Olin suhteliselt isepäine, see tähendab, et kuulasin küll käske, aga enne argumenteerisin ja püüdsin ikka teistmoodi teha. Samuti, kui mulle mõne mängu reeglid ei meeldinud, siis väljendasin seda kõvahäälselt ning nõudsin, kuidas peab olema. Kui minu moodi ümber ei tehtud, siis tihti lihtsalt läksin üldse minema. Kui mõnes mängus käituti kasvõi ainult minu meelest ebaausalt, siis

nii ka ütlesin ja vajadusel kaitsesin ka teisi. Seetõttu tekkisid vahepeal ka väikesed tülid ja kes on mängus kelle poolt. Enamasti ikka leppisime hiljemalt järgmiseks päevaks kõik ära ja läksime koos jälle mängima. Me ei olnud sellised, kes vabandust paluks, aga arutasime vana asja tihti läbi ja leppisime midagi kokku, kuidas peab olema. (Kutsar 2024)

Loo jutustaja meenutab, kuidas lapse uuenduslik energia rakendub ühistegevuses. Lapsed annavad olukorrale tähenduse ja hoiavad kontrolli ühiselt loodud innovatiivse mänguruumi üle, abiks omaloodud reeglid ja nende muutmise võimalikkus läbirääkimise teel. Ühisel suhtlusruumis väljendub nende uudishimu, motiveeritus uusi asju tundma õppida, keerulisi ülesandeid lahendada ja edu üle rõõmu tunda ning uusi kogemusi nii omavahel kui ka täiskasvanutega jagada. William Corsaro (1997) räägib mängu stressilangatavast mõjust lapsele, näiteks kodus toimuva pärast stressis laps leiab eakaaslastega koos mängides oma seisundile leevendust ja läheb õhtul koju paremas psüühilises seisundis kui hommikul lasteaeda tülles.

Laste uuenduslik energia rakendub kõige paremini vabamängus. Ivar Frønesi ja Asher Ben-Arie'i (2019) seisukoht on, et kaasaegsetes ühiskondades ei ole mängu ülesandeks lihtne rollide imiteerimine, vaid kommunikatiivsete ja uuenduslike pädevuste arendamine turvalises keskkonnas. Lapse aja liigne organiseerimine piirab aga tema tulevikku suunatud toimevõimekuse arengut.

Uurimused on kinnitanud, lastel, kes saavad vabalt mängida, on paremad keelelised ja sotsiaalsed oskused, nad on võrreldes mittemängijatega empaatilisemad, rikkama kujutlusvõimega ja saavad teistest inimestest paremini aru. Vaba mängu harrastada saanud lapsed on vähem agressiivsed, suurema enesekontrolli võime ja teravama mõtlemisega (Miller & Almon 2009). Edward Miller ja Joan Almon toovad näite 1970. aastate lasteaedade ettevaatlikust reformist Saksamaal. Viiskümmend lasteaeda läks eksperimentaalselt üle õppepõhisele laste arendamisele, samas kui viiskümmend lasteaeda jätkasid mängupõhiselt. Mängupõhistes lasteaedades arendasid lapsed läbi mängu sotsiaalseid oskusi, õpipõhiste lasteaedade lapsed olid aga paremini õppetööks ette valmistatud. Kui samad lapsed said kümneaastasteks, ületasid mängupõhistest lasteaedadest pärit lapsed endiselt teisi sotsiaalsete oskuste poolest, olles empaatilisemad ja kohanedes sotsiaalselt kooliga paremini kui võrdlusgrupp. Ka nende õpioskused pigem ületasid teise grupi omi. Eksperimendi tulemusena otsustati tagasi pöörduda mängupõhiste lasteaedade juurde.

Lapsed annavad nõu

Herta Hiiend (2020) viis läbi magistriuurimuse haridusinnovatsiooni teemal, tema uurimuses osalejad olid 4–7-aastased lasteaialapsed. Veel hiljaaegu arvati rahvusvaheliselt, et nii noorte lastega ei ole võimalik kvalitatiivset uurimust läbi viia, kuna nad on selleks veel liiga väiksed. Hiiendi töö tõestab vastupidist: juba 4-aastased lapsed on oma vanusele vastava pädevusega ning valmis rääkima sellest, mis võiks nende lasteaias olla teisiti, uuenduslikku. Lähenedes lastele lastekeskelt, küsis uurija: “Kui sa oleksid võlur ja sul oleks võlukepike, siis mida sa oma lasteaias muudaksid?” Uurimusest selgus, et lapsed tegid hulgaliselt ettepanekuid lasteaia eluolu parendamiseks, neid omavahel arutades ja ühiseid ideid luues. Peateemadeks osutusid mäng, IKT (info- ja kommunikatsioonitehnoloogia), söömine, looduskeskkond, rühmakeskkond ja lasteaia korraldus laiemalt. Uuenduslikke ideid läbis punase joonena mängu teema: rohkem mängu, rohkem erinevaid mänguasju, rohkem mängu erinevates keskkondades. Kinnituse sai Frønesi (2016) väide mängust kui laste jaoks kõige loomupärasemast tegevusest, kus lapsed rakendavad oma uuenduslikku energiat uusi ideid luues, uusi asju katsetades ning oma uuenduslikke ideid ellu viies. Lapsed rõhutasid kaaslaste tähtsust, kellega koos mängida, samuti keskkonda, kus mängida. Hiiend (2020: 37) ütleb kokkuvõttes: “Oluline on teha koostööd lastega, küsides nende mõtteid ja ettepanekuid.” Lapsed on oma elu eksperdid (Mason & Danby 2011), kes oskavad anda hinnanguid keskkonna kohta, milles nad viibivad, lähtuvalt oma kogemustest seal tegutsedes.

Mida laste sõnum akadeemilisse keelde tõlgituna tähendab? Lapsed ja täiskasvanud kuuluvad erinevatesse põlvkondadesse, neil on erinevad huvid ja eesmärgid. Lasteaiaõpetajatel lasub vastutus laste kooliküpseks arendamisel, laste huvi keskmes on aga mäng. Meenutades Saksamaa eksperimenti 1970. aastatest ja arvestades sotsiaalse keskkonna üha kasvavat kompleksust, on laste heaolu tagamine läbi sotsiaalsete oskuste arendamise olulisem kui kunagi varem. Õpetajad peaksid kohandama oma õppekavad ja õpetamismeetodid, arvestades laste huvisid ja kommunikatsioonikanaleid, st kaasama õppeprotsessi laste uuendusliku energia, sh rakendama rohkem lapsele loomupärasest uudishimu.

Lõpetuseks

Mäng on tegutsemine, mäng on õppimine läbi simulatsiooni (sh sotsiaalsete oskuste harjutamine, minapildi arendamine), mäng on elamise harjutamine. Mäng sisaldab uuenduslikkust ja kohanevat arengut. Suhtumist lapse mängu mõjutavad ühelt poolt täiskasvanu rollid lapse suhtes ja teiselt poolt tema arusaamad lastest ja lapsepõlvest. Lapsevanem, kasvataja, õpetaja võtavad vastutuse lapse arendamise eest: laps on ebaküps, vajab õpetamist, ettevalmistamist koolieelikuna kooliks, seejärel kooliõpilasena tulevaseks täiskasvanueluks. Suhe lapse mängu toimib läbi ebakompetentse lapse kuvandi, luues eelise organiseeritud mängule. Lapse ja lapsepõlve käsitluse järgi, mille kohaselt laps on oma vanusele vastava sotsiaalse küpsusega aktiivne tegutseja, on aga laps tulvil uuenduslikku energiat, mis aitab tal avastada ja igapäevaselt ettetulevatele olukordadele uudseid lahendusi leida ennast sotsialiseerides ja oma käitumisega teistele inimestele mõju avaldades, nt eakaaslastega ühiselt maailma avastades või andes lapsevanemale hoogu vanemaks kasvamisel. Selle kõige on laps siin ja praegu tuleviku ühiskonna kaaslooja.

Frønes ja Ben-Arieh käsitlesid 2019. aastal Tartus ISCI (*International Society for Child Well-being*) konverentsi peaettekandes lapse loovuse tähendust ühiskonna arengus Georg Wilhelm Friedrich Hegeli Minerva öökulli metafoori kaudu: Minerva öökull avab oma tiivad videviku saabudes (päeva möödudes). See tähendab, et meie täiskasvanutena mõistame arenguid alles siis, kui need on saavutanud teatud nähtavuse (nt arengukavasid koostame tuginedes olemasolevale kogemusele, st suuresti tagantjärele tarkusele põhinedes – autori laiendus). Täiskasvanutena anname hinnanguid ka oma lapsepõlvele, kuid erinevus lapse ja täiskasvanu vahel on kogemuste pagasis. Kui täiskasvanu mõtestab tänast ja homset läbi elatud elu ja püüdluse “kastist välja mõelda”, siis lapsel tuleb elada oma elu ettepoole, st leida lahendusi siin ja praegu, rakendades oma uuenduslikku energiat. Seega siis Frønesi ja Ben-Ariehi seisukohalt on kaasaegse lapsepõlve väljakutse mõista sotsiaalseid protsesse tulevikku vaatavalt, hoides fookuses mitte tulevast täiskasvanupõlve, vaid siin-ja-praegu elatavat lapsepõlve. Olgu öeldud, et ühiskonna arengute kiirenedes saab uuenduslik mõtteviis üha enam väljakutseks ka täiskasvanutele. Lapsena on üheks uuendusliku mõtte rakenduseks ja arenguteguriks mäng laias tähenduses.

Tänuõnad

Artikkel on valminud uurimisprojekti PRG700 “Lapsepõlve haavatavus ja haavatav subjektiivsus: interdistsiplinaarne võrdlev vaade” raames.

Allikad

Autori valduses märkmed (suhtlusest lasteaialastega ja lapsevanematega).

Kirjandus

Anniste, Kersti & Biin, Helen & Osila, Liina & Koppel, Kaupo & Aaben, Laura 2018. Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018. Uuringu aruanne. – *Mõttekoda Praxis*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis (<https://www.praxis.ee/tood/lapse-oiigused-ja-vanemlus-2018/> – 17.06.2024).

Ariès, Philippe 1979. *Centuries of Childhood*. Penguin.

Bühler-Niederberger, Doris 2010. Introduction: Childhood Sociology – Defining the State of the Art and Ensuring Reflection. – *Current Sociology* 58 (2), lk 155–164 (DOI:10.1177/0011392109354239).

Corsaro, William A. 1997. *The Sociology of Childhood*. Thousand Oaks California & London & New Dehli: Pine Forge Press.

Falkenberg, Thomas & Krepski, Heather 2020. On Conceptualizing Child Well-Being: Drawing on Disciplinary Understandings of Childhood. – *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation* 43 (4), lk 891–917 (<https://eric.ed.gov/?id=EJ1280330> – 1.06.2024).

Frønes, Ivar 2016. *The Autonomous Child. Theorizing Socialization*. Springer.

Frønes, Ivar & Ben-Arieh, Asher 2019. *Capturing the essence of childhood*. Key-note address at the 7th conference of the International Society for Child Indicators. Tartu 27–29 August 2019.

Graham, Anne & Fitzgerald, Robin 2010. Progressing children's participation: Exploring the potential of a dialogical turn. – *Childhood* 17 (3), lk 343–359 (DOI:10.1177/0907568210369219).

Grunwald, Klaus & Thiersch, Hans 2009. The concept of the 'lifeworld orientation' for social work and social care. – *Journal of Social Work Practice* 23 (2), lk 131–146 (DOI: 10.1080/02650530902923643).

Hiiend, Herta 2020. *Haridusinnovatsioon koolieelses lasteasutuses 4–7-aastaste lasteaialaste käsituses*. Magistritöö. Tartu Ülikool (<http://hdl.handle.net/10062/68677> – 21.06.2024).

James, Allison & James, Adrian L. 2008. *Key Concepts in Childhood Studies*. London: SAGE Publications Ltd.

Jürgenson, Eve 2017. *Reeglid ja karistused kodus. 5–7-aastaste laste arusaamad reeglitest ja karistustest*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool (https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/57561/jyrgenson_eve_ma.pdf?sequence=1&isAllowed=y – 21.06.2024).

Kuczynski, Leon & De Mol, Jan 2015. Dialectical Models of Socialization. – Overton, Willis F. & Molenaar, Peter C. M. (toim). *Handbook of Child Psychology and Developmental Science*. Theory & Method 7th ed, Vol. 1. Wiley, lk 323–368 (DOI:10.1002/9781118963418.childpsy109).

Kutsar, Dagmar (koost) 2024. *Minu lapsepõlve mängud*. Lapsepõlvemälestuste vihik 2018/2023/2024. Käsikirjaline materjal. Koostanud Dagmar Kutsar.

Kutsar, Dagmar & Soo, Kadri 2020. Eesti noorte subjektiivne heaolu ja toimevõimekus. – Allaste, Airi-Alina & Nugin, Raili (toim). *Noorteseire aastaraamat 2019–2020. Noorte elu avamata küljed*. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 7–24 (https://api.hp.edu.ee/sites/default/files/inline-files/noorteseire_aastaraamat_2020_HARNO%20logodega_0.pdf – 21.06.2024).

Mason, Jan & Danby, Susan 2011. Children as Experts in Their Lives: Child Inclusive Research. – *Child Indicators Research* 4 (2), lk 185–189 (DOI:10.1007/s12187-011-9108-4).

Miller, Edward & Almon, Joan 2009. *Crisis in the Kindergarten: Why Children Need to Play in School?* College Park, MD: Alliance for Childhood.

Qvortrup, Jens 1994. Childhood matters: An introduction. – Qvortrup, Jens & Bardy, Marjatta & Sgritta, Giovanni & Wintersberger, Helmut (toim). *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. European Centre Vienna: Avebury, lk 1–23.

Satir, Virginia 1976. *Peoplemaking*. Science and Behaviour Books.

Sisask, Merike & Konstabel, Kenn & Pärna, Kersti & Kutsar Dagmar & Tiidenberg, Katrin & Sooväli-Sepping, Helen (toim) 2023. *Eesti inimarengu aruanne 2023. Vaimne tervis ja heaolu*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu (<https://inimareng.ee/et/eesti-inimarengu-aruanne-2023/> – 21.06.2024).

ÜRO lapse õiguste konventsioon = Lapse õiguste konventsioon. – *Riigi Teataja* II 1996, 16, 56 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/24016> – 21.06.2024).

Summary

Changing images of children and children's innovative energy

Dagmar Kutsar

Associate Professor in Social Policy
University of Tartu
dagmar.kutsar@ut.ee

Keywords: images of a child, socially competent child, innovative energy of a child, child's play

Understanding the child and childhood depends on the content attached to these concepts. Different images have prevailed in different times and they reflect in modern understandings of children.

Drawing on Philippe Ariès' seminal work, *Centuries of Childhood*, the paper offers a glimpse of images of children through time. History has portrayed the vulnerable, fragile child who needs protection and the immature child who needs to be educated and disciplined. Both images are represented in adults' and children's perceptions of today's children. These perceptions in turn influence the way adults treat children. For example, a parent who sees the child as vulnerable and fragile may be overprotective and limit the child's autonomous behaviour; another parent may not be able to negotiate with the child and may be easily punitive in situations where the child makes mistakes. According to children, they do not misbehave deliberately, but because they are immature and lack knowledge and experience. Understandably, they also agree with the image of a vulnerable child – in some situations they need to feel safe and protected.

With the adoption of the Convention on the Rights of the Child by the UN General Assembly in 1989 and its ratification by state governments, the image of the socially competent child began to develop vigorously. The current article focuses on the competent image of the child, according to which a child is an active social agent and socially competent according to age to evaluate his or her lived life. The paper recalls keynotes of Ivar Frønes and Asher Ben-Arieh at international children's well-being conference which was held in Tartu in 2019. According to them, while an adult thinks about life lived today, and thinking about tomorrow is the quest to "think out of the box", a child has to live life forward each day, i.e., find solutions here and now, harnessing their innovative energy; for example, when confronted with new situations that require new solutions, or when interpreting and reproducing knowledge individually and collectively, shaping the world in which they live and, last but not least, bringing about change around them, e.g., contributing to the parent's growth into parenthood. The challenge of modern childhood is to understand social processes in a forward-looking way, focusing not on future adulthood but on the here-and-now of childhood. Children use their innovative energy in everyday interactions and play, which is an important part of their lives. In a broad sense, play is action, it is practice of living, including the development of new skills and self-socialisation. There is plenty of innovative energy in children in their free

play. In conclusion, it has to be said that, as society develops more rapidly, innovative energy and thinking are increasingly becoming a challenge for adults too.

The article is based on the introductory presentation of the winter conference of folklorists, “Playing and Playfulness in Folklore”, held in Kuremaa Castle on 2–3 March 2023.

Dagmar Kutsar on Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika kaasprofessor. Rahvusvahelise laste heaolu-uuringute võrgustiku (ISCI) juhtkomitee liikmena ja Children’s Worlds (ISCWeB) töörühma juhina Eestis keskendub ta laste subjektiivse heaolu mõtestamisele ja tulemuste sotsiaalsele vahendamisele. Eesti haridusvisiooni 2035 sidususe töörühmas panustas ta õpilaste ja õpetajate suhetepõhise heaolu väärtustamisele õpiedu kõrval.

Dagmar Kutsar is Associate Professor in Social Policy at the University of Tartu. As a board member of the International Society for Child Indicators (ISCI) and leader of the Children’s Worlds working group in Estonia, she focuses on interpreting children’s subjective well-being and social mediation of the results. In the coherence working group of Estonian Education Strategy 2035, she contributed, besides progress in studies, to valuing the relational wellbeing of students and teachers.

dagmar.kutsar@ut.ee